

AHMED ČOLIĆ MIRZETA BRKIĆ AMMAR BAŠIĆ REUF IBRELJIĆ

Iskustva u realizaciji nastave islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini od 1992. do 2002. godine

Ahmed Čolić

ahmed.colic@fin.unsa.ba

Mirzeta Brkić

mirzeta.brkic@fin.unsa.ba

Ammar Bašić

ammarbasic@hotmail.com

Reuf Ibreljić

ibreljicreuf@live.com

*doktorandi Fakulteta islamskih
nauka i Filozofskog fakulteta,
Univerzitet u Sarajevu*

Originalni naučni rad

Primljeno: 15. 6. 2023.

Prihvaćeno: 29. 7. 2023.

Ključne riječi

Islamska vjeronauka,
nastavnici Islamske
vjeronauke, iskustva, nastava,
škola

Sažetak

Cilj ovog istraživanja je ispitati neposredna iskustva nastavnika u realizaciji nastave Islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini u periodu njenog uvođenja/vraćanja i etabliranja u odgojno-obrazovni sistem, okvirno od 1992. do 2002. godine. Prikupljanje podataka polustrukturiranim intervjuom trajalo je od oktobra 2022. do jula 2023. godine. Intervju je proveden s ukupno 13 nastavnika Islamske vjeronauke iz osam muftijstava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U radu su analizirani njihovi odgovori na pitanja o okolnostima u kojima je vjeronauka uvedena u škole; njihovoj stručnoj spremi; izazovima u realizaciji nastave; uslovima na radnom mjestu; saradnji i odnosu s upravama škola i drugim kolegama nastavnicima; podršci koja im jeste ili nije bila dostupna; te zanimljivim i anegdotalnim događajima. Višestruki značaj istraživanja prepoznaje se u sintetiziranju neposrednih iskustava nastavnika Islamske vjeronauke iz jednog bremenitog, predratnog, ratnog i postratnog perioda kao bogatog nasljeđa i izvora inspiracije drugim nastavnicima i istraživačima kojima će ovo područje biti u fokusu istraživačkog rada.

Ahmed Čolić

Mirzeta Brkić

Ammar Bašić

Reuf Ibreljić

أحمد تشوليتش

ميرزتا بركيث

عمار باشيتش

رؤوف إبريليتش

Experiences in Implementing Islamic Religious Education in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 2002

الخبرات في تدريس التربية
الإسلامية في البوسنة والهرسك
من ١٩٩٢ حتى ٢٠٠٢

248

Keywords:

Islamic religious education, Islamic religious educators, experiences, teaching, school

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، مدرسو التربية الإسلامية، الخبرات، التدريس، المدرسة

Abstract:

This paper aims to examine the direct experiences of teachers in delivering Islamic religious education in Bosnia and Herzegovina from its introduction and restoration and integration into the educational system, roughly from 1992 to 2002. Data were collected through semi-structured interviews from October 2022 to July 2023. A total of 13 Islamic religious educators from eight muftiyats of the BiH Islamic Community. The paper analyzes their responses to questions about the circumstances under which religious education was introduced into schools, their professional qualifications, challenges in teaching, conditions in the workplace, collaboration, and relationships with school administrations and other colleagues, the support available or unavailable to them, and interesting anecdotal events. The importance of this study is manifold, as it synthesizes the direct experiences of Islamic religious education teachers from a challenging pre-war, war, and post-war period, which yielded not only a rich heritage but also serves as a source of inspiration for other teachers and researchers interested in this subject matter.

الملخص:

يقصد هذا البحث تحقيق خبرات المدرسين المباشرة في تدريس التربية الإسلامية بالبوسنة والهرسك في مرحلة إدماجها/إعادتها وإثباتها في النظام التربوي التعليمي من ١٩٩٢ حتى ٢٠٠٢. واستمر جمع المعلومات من خلال المقابلة شبه التركيبية من أكتوبر سنة ٢٠٢٢ حتى يوليو سنة ٢٠٢٣. وتمت المقابلة مع ١٣ مدرساً للتربية الإسلامية من ثماني ديار الإفتاء للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. وتم في البحث تحليل أجوبتهم على الأسئلة عن الظروف التي تم فيها إدماج التربية الدينية في المدارس، وتأهلاتهم، والتحديات في التدريس، والظروف في مقر عملهم، والتعاون والعلاقة بإدارات المدارس والزملاء المدرسين، والدعم المتناول لهم أو غير المتناول، والأحداث الممتعة والنادرة. والأهمية المتعددة الجوانب للبحث تتجلى في تركيب الخبرات المباشرة لمدرسي التربية الإسلامية من المرحلة ما قبل الحربية والحربية وما بعد الحربية الشاقّة التي ستكون تراثاً غير مادياً ثرياً ودائماً ومصدر الإلهام ليس فقط لأجيال المدرسين القادمين بل لغيرهم من الباحثين أيضاً الذين سيكون هذا المجال في بؤرة عملهم البحثي.

Uvod

*Kad je rat krenuo u nama je bujala
ta potreba da prenosimo znanje. (1)¹*

Vjeronauka i njena pozicija u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine bila je predmet brojnih stručnih i znanstvenih istraživanja tokom prethodne tri decenije. Razlog tome je i činjenica da je, nakon raspada bivše Jugoslavije, a posebno u periodu nakon agresije na BiH, prema riječima Alibašića (2009), bh. društvo radikalno promijenilo svoj stav prema religiji. U bivšem sistemu religija se smatrala privatnom stvari pojedinca, a u javnom prostoru nije imala značajnijeg mjesta niti utjecaja, posebno ne u javnim školama. Zbog toga se, kada je vjeronauka zvanično uvedena/vraćena u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, 1990-ih godina, na nju gledalo kao na poseban fenomen i plodno područje za istraživanje. Islamska vjeronauka (IV) je u ovom periodu imala specifične izazove, kao i nastavnici koji su je izvodili.

Historijski gledano, vjeronauka se kao tip vjerske naobrazbe na području Bosne i Hercegovine pojavljuje još od početka vladavine Osmanske države na ovim prostorima. Obrazovanje je bilo konfesionalno i neformalnog tipa, pri čemu su sve konfesije djecu podučavale vlastitoj religiji. Za muslimane, navedena naobrazba se uglavnom odvijala u mektebima. Od 1864. godine, kada je osnovana prva svjetovna stručna škola, *ruždija*, vjeronauka se, kao školski predmet, po prvi put pojavila u nastavnom planu i programu jedne javne škole. Pet godina kasnije osnovana je i škola u kojoj su se obrazovali nastavnici, *Darul-muallimin*. Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu vjeronauka je zadržana u javnim školama, a tako je ostalo i za vrijeme vladavine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije i Kraljevine Jugoslavije. Značajno je spomenuti da je vjeronauka u tom

1 Citati nastavnika navedeni su u kurzivu, a brojevi u zagradama nakon citata predstavljaju šifre dodijeljene nastavnicima tokom analize intervjua.

periodu bila navedena kao prvi predmet u nastavnom planu i programu (Duranović, 2009).

Status vjeronauke se postepeno počeo mijenjati između dva svjetska rata, što je u konačnici vodilo ka njenom potpunom ukidanju i izbacivanju iz javnih škola. Prvo se pokušala svesti na jedan čas sedmično, ali uredba nije dugo trajala, pa se vjeronauka nastavila izvoditi dva puta sedmično. Drugo, imidž i efekti nastave Islamske vjeronauke nisu bili na zavidnom nivou jer se u nju nije ulagalo, pa se u sadržajnom i metodičkom smislu izvodila kao i mektepska nastava, o čemu svjedoče zapisi iz tog perioda (Mulić, 1932; Mulić, 1941; Mustafić, 2008). Nedostajala je sistemaska podrška u organizaciji/realizaciji nastave te stručnom osposobljavanju nastavnika. Naposljetku, 1945. godine, vjeronauka je prvo proglašena fakultativnim predmetom, a nakon toga i potpuno ukinuta 1952. godine (Beus, 2016). U narednih 40-ak godina vjeronauka je bila zabranjena u javnim školama odgojno-obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine.

Kada je 1990-ih godina otpočeo povratak vjeronauke u javne škole, prvo kroz eksperimentalni pilot projekat u nekoliko škola, a potom i zvanično, to je bila velika promjena za bh. društvo, koje je i po ovom pitanju imalo podijeljene stavove. Nastavnici pioniri, koji su tada predavali Islamsku vjeronauku, neiscrpan su izvor saznanja o kontekstu, okolnostima, uvjetima i drugim specifičnostima koje su obilježile proces uvođenja, odnosno vraćanja vjeronauke u javne škole. Inače, iskustva nastavnika u realizaciji nastave različitih predmeta zanimljivo su i značajno područje istraživanja većem broju istraživača u odgoju i obrazovanju jer pružaju brojne uvide u prirodu i funkcioniranje određenog predmeta. Međutim, istraživanju neposrednih iskustava nastavnika u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke, a posebno tokom njenog vraćanja i etabliranja u javne škole u BiH, ali i u kasnijem periodu, nije posvećeno dovoljno pažnje, što je i jedan od razloga zbog kojih je ovo istraživanje provedeno.

Metodologija istraživanja

Predmet, cilj i zadaci istraživanja

Predmet ovog istraživanja su neposredna iskustva nastavnika Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama u periodu uvođenja/vraćanja i etabliranja IV u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, okvirno od 1992. do 2002. godine. Pod iskustvima se u ovom radu podrazumijevaju sjećanja nastavnika o kontekstu, okolnostima, uslovima i efektima rada, kao i o doživljajima, događajima, izazovima, poteškoćama, problemima, naporima, potencijalima, podršci, anegdotama i zanimljivostima s kojima su se susretali i suočavali tokom organizacije i realizacije nastave Islamske vjeronauke u ovom predratnom, ratnom i postratnom periodu.

Cilj istraživanja jeste ispitati neposredna iskustva nastavnika u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama, u periodu njenog uvođenja/vraćanja u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, od 1992. do 2002. godine. Jedna od funkcija istraživanja je opisati pregalački odnos nastavnika Islamske vjeronauke u njenom etabliranju u obrazovni sistem BiH u ovom izazovnom i bremenitom periodu, nadajući se da će ovo bogato nematerijalno nasljeđe biti izvor inspiracije, ne samo generacijama nastavnika koje dolaze nego i drugim istraživačima kojima će ovo područje biti u fokusu istraživačkog rada.

U skladu s ciljem istraživanja postavljeni su sljedeći istraživački zadaci:

- ispitati kontekst i okolnosti u kojima je Islamska vjeronauka uvedena u škole;
- utvrditi nivo stručne spreme nastavnika IV kada su počeli raditi u nastavi;
- ispitati izazove i poteškoće nastavnika tokom organizacije i realizacije nastave IV;
- doznati o uslovima koje su nastavnici imali na radnom mjestu;

- ustanoviti prirodu saradnje nastavnika s upravama škola i kolegama nastavnicima;
- saznati o podršci koja jeste ili nije pružena nastavnicima od različitih aktera u obrazovanju;
- ispitati dostupnost i ulogu udžbenika IV te drugih nastavnih materijala;
- otkriti efekte nastave Islamske vjeronauke (na učenike, roditelje i zajednicu);
- otkriti zanimljive i anegdotalne događaje iz perspektive nastavnika IV.

Uzorak i sociodemografska obilježja ispitanika

U istraživanju je učestvovalo ukupno trinaest (N=13) ispitanika, od čega je 7 nastavnika i 6 nastavnica Islamske vjeronauke, čime se nastojala postići ravnomjerna zastupljenost ispitanika prema spolu. Prosječna starosna dob ispitanika kada su prvi put ušli u učionice bila je 25 godina (M=25), s rasponom godina od 20 do 30. To su godine u kojima današnji studenti najčešće diplomiraju (od 22 do 24 godine), te tragaju za poslom i stupaju u radni odnos.

U trenutku kada su ispitanici počeli predavati Islamsku vjeronauku, najčešće su imali završenu medresu ili drugu srednju školu; ili su bili studenti na Islamskom teološkom fakultetu (sadašnji Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu); ili apsolvanti Islamske pedagoške akademije u Zenici ili Bihaću. Prije nego su počeli predavati IV, radili su u džematima i mektebima, vodili ženski hor ilahija i kasida, poučavali starije učenju u Kur'anu, te radili s mladima; ali u većini slučajeva, svi su radili volonterski. Neki od ispitanika su radili kao imami, hatibi i muallimi.

Ispitanici s kojima je obavljen intervju ušli su u učionice i Islamsku vjeronauku počeli predavati školske 1991/1992. godine, zatim 1993, 1994, 1997, 1998. i 1999, te na području manjeg bh. entiteta 2001. godine, jer je na tom prostoru Islamska vjeronauka kasnije uvedena u škole. Od ukupno trinaest (13) intervjuiranih nastavnika, njih dvanaest (12) je počelo predavati

Islamsku vjeronauku u osnovnim školama, a jedan (1) nastavnik u srednjoj školi.

Intervjuirani ispitanici su većinom preporučeni od strane muftijstava na čijem području rade, zatim od strane drugih intervjuiranih nastavnika (upitani su za kontakte svojih kolega), te od strane Uprave za obrazovanje Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Svi ispitanici rade kao nastavnici Islamske vjeronauke na području jednog od sljedećih muftijstava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: Banjalučko (1), Bihaćko (1), Goraždansko (1), Mostarsko (3), Sarajevsko (2), Travničko (2), Tuzlansko (2) i Zeničko muftijstvo (1). Izborom ovakvog uzorka istraživanja nastojala su se integrirati divergentna iskustva nastavnika i nastavnica Islamske vjeronauke koji su u periodu od 1991. do 2002. godine radili u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke u različitim muftijstvima, odnosno na prostoru osam muftijstava Islamske zajednice, koja ujedno zaokružuju cjelokupno geografsko područje Bosne i Hercegovine.

Prikupljanje podataka i postupak istraživanja

U prikupljanju podataka o iskustvima nastavnika u organizaciji i realizaciji nastave Islamske vjeronauke u osnovnim i srednjim školama, u periodu od njenog uvođenja/vraćanja i etabliranja u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, okvirno od 1992. do 2002. godine, korištena je kvalitativna metoda istraživanja i tehnika polustrukturiranog intervjua.

Kontaktirani nastavnici su najprije bili upućeni da pročitaju dokument *Informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju* u kojem su im detaljno opisani predmet, cilj i svrha istraživanja, način odabira ispitanika, dobrovoljnost i anonimnost učestvovanja, mogućnost odustajanja u bilo kojem trenutku, približno vrijeme trajanja intervjua, istraživački tim, kao i tehnički detalji vezani za pohranjivanje i transkribiranje intervjua za potrebe daljnje analize.

Nakon što su nastavnici pristali na sudjelovanje prvo su odgovarali na niz sociodemografskih i općih pitanja (da li su

predavali Islamsku vjeronauku u navedenom periodu, starosna dob kad su počeli predavati, naziv škole/a u kojoj/im su radili, stručna sprema i slična pitanja). Potom se pristupilo intervjuiranju. Intervjui su realizirani u periodu od oktobra 2022. do jula 2023. godine. Prosječno trajanje intervjuja iznosilo je 45 minuta. Korišten je set pripremljenih pitanja otvorenog tipa, a pojedina pitanja su formulirana i tokom intervjuā. Pitanja su se odnosila na: kontekst i okolnosti u kojima je Islamska vjeronauka uvedena u škole; nivoe stručne spreme i pripremljenosti nastavnika za nastavu; izazove i poteškoće tokom realizacije nastave; uslove koje su imali na radnom mjestu; prirodu saradnje s upravnima škola i kolegama nastavnicima; podršku koja im jeste ili nije pružena; pitanja o udžbenicima IV i drugim nastavnim sredstvima, izvorima i materijalima; pitanja o efektima nastave; te zanimljive i anegdotalne događaje.

Nažalost, nije bilo moguće primijeniti jedinstven obrazac intervjuiranja za sve ispitanike, što predstavlja jedan od nedostataka ovog istraživanja. U procesu intervjuiranja postupalo se onako kako je najbolje odgovaralo ispitanicima, te su tako intervjui obavljani uživo, online (putem Zoom ili Viber aplikacija), kao i e-mail korespondencijom. Sadržaji intervjuja su transkribirani i uslijedila je njihova analiza. Rezultati kvalitativne analize prikazani su u nastavku rada.

Analiza rezultata istraživanja i diskusija

Kada je riječ o *kontekstu i okolnostima u kojima je Islamska vjeronauka uvedena u škole* na području Bosne i Hercegovine, nastavnici su najprije podsjetili da je vjeronauka vraćena, a ne uvedena u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine: *Što se tiče vjerske pouke, znamo da u tom bivšem sistemu vjeronauka nije bila zastupljena. Znamo da je vjeronauka bila prije drugog svjetskog rata u školama. Ja bih rekao da vjeronauka nije uvedena nego je vraćena u škole, jer je i prije postojala.* (6) Ovu konstataciju potvrđuje činjenica da vjersko obrazovanje u školama na prostoru Bosne i Hercegovine seže još do Osmanske države

kada se u ruždijama, srednjim stručnim školama, predavala vjeronauka (Duranović, 2008). Ova praksa nastavljena je i kasnije, u vrijeme Austro-Ugarske, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije, da bi u vrijeme FNRJ prvo bila prebačena u status fakultativnog predmeta, a nakon toga i zvanično ukinuta 1952. godine (Beus, 2016). Od tada pa do 1990-ih, vjeronauka je bila zabranjena u javnim školama, nakon čega je postepeno vraćana u odgojno-obrazovni sistem BiH. Stoga, znanstveno je korektnije govoriti o povratku vjeronauke u javne škole, nego o njenom uvođenju.

Neki od nastavnika su naveli kako je neposredno pred agresiju omogućeno eksperimentalno izvođenje časova Islamske vjeronauke u pojedinim školama: *Prije uvođenja vjeronauke u škole vjerski predmeti se nisu izučavali osim u medresama i mektebima. Sjećam se da su prije agresije na Bosnu i Hercegovinu neki direktori osnovnih škola i srednjih škola omogućili da se eksperimentalno izvede čas vjeronauke prije nego što je Islamska vjeronauka postala dio Nastavnog plana i programa škola.* (4) Slično se dešavalo i u susjednim državama u kojima se vjeronauka počela izvoditi 1990-ih godina (Dedić, 2021). U Bosni i Hercegovini vjeronauka je zvanično vraćena u odgojno-obrazovni sistem 1992. godine, uz izuzetak pojedinih dijelova države gdje je taj proces završen tek desetak godina kasnije. Prvi nastavni plan i program za sve konfesionalne vjeronauke usvojen je 1994. godine (Kadić, 2020).

Nastavnici su govorili i o neizvjesnim počecima vraćanja Islamske vjeronauke, o nevjerici da je došao kraj sistemu u kojem su prethodno živjeli i strahu od onoga što slijedi: *S druge strane, to je bila još jedna zabrinutost u porodici, kako će se to, hoće li to biti sigurno. Još uvijek ni sama porodica nije mogla da vjeruje da smo mi izašli iz tog sistema, da li će biti problema, smije li se to tako javno pričati, hoću li ja sad imati probleme radi toga što radim, što pričam.* (5) Specifično stanje kroz koje su prolazili nastavnici vjeronauke i svi oni koji su se upuštali u glasan govor o vjeri u javnom prostoru, bilo je vrlo izazovno, posebno iz razloga što je

takva praksa bila strogo zabranjena gotovo pola stoljeća. Uz navedeno, nastavnici su podsjetili da je početak procesa vraćanja vjeronauke u škole bio obilježen predratnim i ratnim dešavanjima: *Bio je to ratni period, vrlo teško vrijeme. Borili smo se za čisto preživljavanje. Islamska vjeronauka kao predmet se uopšte nije izučavala u školama. Netom pred početak rata (august 1991) na FIN-u se organizovao seminar u cilju edukacije nastavnika za uvođenje istog u školstvo. Početak rata je prekinuo dalje aktivnosti.* (2) Na seminaru je učestvovalo preko 340 svršenika medresa i fakulteta koju su pripremani za realizaciju nastave Islamske vjeronauke u javnim školama u Bosni i Hercegovini. Kako je *Preporod* izvijestio, seminar je opisan “kao najveći poduhvat Islamske zajednice zadnjih decenija” (Smajlović, 1991).

Zanimljivo je da su nastavnici koji su početak agresije na Bosnu i Hercegovinu dočekali u učionici, upravo to što su predavali Islamsku vjeronauku percipirali kao svoj način borbe i otpora agresoru. Kao način suočavanja, može se reći da su se koristili *misijom protiv agresije*, a to zorno prikazuje i izjava jedne nastavnice: *Kad je rat krenuo u nama je bujala ta potreba da prenosimo znanje. Meni je bilo tako ružno da sjedim u kući, a da nikom ništa ne prenosim i ne pomognem.* (1) Tome svjedoče i riječi nastavnika: *Za mene je to bila misija koju trebam ispuniti bez obzira na plaću ili ovosvjetsku nagradu.* (10) Za sve intervjuirane nastavnike, a vjerujemo i za sve ostale koji su Islamsku vjeronauku predavali u ovom izazovnom vremenu, jednom oživljena misija ostala je takvom za cijeli radni vijek, budući da i danas ono što rade prevashodno doživljavaju svojom misijom: *Od svega navedenog(...) misija (...) i danas ga tako doživljavam.* (9) *Od prvog dana ulaska u učionicu 1992. godine pa do danas svoj poziv sam smatrala i smatram misijom koja sa sobom nosi ogromnu odgovornost i sa takvim doživljam ću, ako Bog da, završiti svoj posao.* (2) *Dakle, biti vjeroučitelj je nešto što me nekako vuklo i uvijek sam nekako pronalazio načina da barem nekoliko razreda uzmem* (8), kazao je nastavnik koji je obnašao nekoliko funkcija unutar Islamske zajednice, ali je biti vjeroučitelj za njega predstavljalo posebno misijsko djelovanje.

Kada se radi o *pripremljenosti nastavnika za ulazak u učionice i realizaciju nastave Islamske vjeronauke*, a kako je prethodno navedeno, nastavnici su u trenutku kada su počeli predavati najčešće imali završenu medresu ili neku drugu srednju školu; ili su bili studenti na Islamskom teološkom fakultetu (sadašnji Fakultet islamskih nauka UNSA); ili su bili absolventi Islamske pedagoške akademije u Zenici ili Bihaću; dok su neki od nastavnika radili kao imami, hatibi i muallimi. Dakle, nastavnici u tom trenutku nisu imali zadovoljavajući nivo stručne spreme koji je danas potreban za rad na poziciji nastavnika Islamske vjeronauke: *Obzirom da sam završila Gazijinu medresu, nastavni sadržaji koje sam predavala su mi bili poznati, ali ne i metodički potpuni jer se nismo obrazovali za rad u školi.* (2) Ipak, nastavnici su znali da, kako bi njihovo misijsko djelovanje bilo potpunije, neminovno je nastaviti educirati se.

O njihovoj ustrajnosti na tom izazovnom putu punom prepreka, najbolje svjedoče riječi jedne od nastavnica: *Nikad nisam odustajala od fakulteta, iako su me životne okolnosti odvlačile od toga. Teologiju sam završila tri godine do kraja rata, ali sve je to bilo u ratnim okolnostima; imala sam malo djeteta za koje sam se morala boriti (muž je poginuo) jer nisam imala prihode. To me je malo odvlačilo od studiranja, jer sam morala raditi, a željela sam da vjeronauka opstane. Osjećala bih se kao najveći izdajnik da nisam ostala u školi.* (1)

Nastavnici su istakli i ulogu Islamske zajednice u njihovoj tadašnjoj i kasnijoj doedukaciji: *I Islamska zajednica je podizala taj prag stručne spreme i uvijek je bio taj jedan zahtjev da se trebamo doškolovati, usavršavati kako bi što bolje odgovarali potrebama.* (5) O posvećenosti i predanosti misiji koju su preuzeli, možda najbolje svjedoči i činjenica da su svi intervjuirani nastavnici nastavili svoje formalno obrazovanje na islamskim akademijama i fakultetima, te da su u ratnim i/ili postratnim godina stekli diplome i stepen stručne spreme koji je bio uvjet za izvođenje nastave Islamske vjeronauke. Već 2000. godine objavljeni su podaci da od ukupno 745 nastavnika Islamske

vjeronauke, koliko ih je tada bilo angažirano u javnim školama u BiH, njih 70 ima fakultetsku spremu, a 120 višu naobrazbu, uz napomenu da se kontinuirano radi na doedukaciji kadra te da je primjetna tendencija poboljšanja (Omerdić, 2000).

Izazove i poteškoće koje su nastavnici imali tokom organizacije i realizacije nastave Islamske vjeronauke, kao i uslove koje su imali na radnom mjestu najkorisnije je potkrijepiti sljedećim citatima: U mojim uslovima sigurnosni aspekt je bio najteži jer se znalo dešavati da granate padaju neposredno pored škole, pa tada nisam mogao niti izvoditi redovnu nastavu niti djecu poslati kući, a vriska i jecaji djece i danas mi ponekad odzvanjaju u sjećanju. (11) Uslovi nisu bili dostojni civilizovanog čovjeka. Radili smo u podrumima bez struje, prozora, vrata, grijanja, hrane i bez ikakve materijalno-tehničke podrške. Nerijetko je našu nastavu pratilo višesatno granatiranje i vojne operacije. (2) Mi nismo išli u školu nego smo išli u podrume uz svijeće i mi smo naveče izvodili nastavu; nema table, nema krede, tzv. suha nastava jer nismo smjeli u školu od granatiranja. (12) Sjećam se da sam sahat vremena pješačio kako bi održao jedan čas vjeronauke za djecu od 1. do 5. razreda. (10) Počeci su bili teški, nastava se realizovala na hodniku, dešavalo se da me istjeraju iz učionice. (3) To je ogroman posao bio (...) kad uz memo imamske poslove i ove poslove učitelja vjeronauke jer nismo imali (kadra). (8)

Navedeni citati i svjedočenja nastavnika Islamske vjeronauke možda najbolje opisuju uvjete u kojima se ona realizirala u periodu uvođenja/vraćanja u javne škole. Biti dijelom ovog procesa, pionir etabliranja Islamske vjeronauke u odgojno-obrazovni sistem svoje domovine i nosilac bremena i odgovornosti u ovom izazovnom i nesigurnom vremenu, zaslužuje svaku pohvalu i priznanje. O navedenim iskustvima, uvjetima i izazovima potrebno je češće govoriti, posebno na fakultetima koji pripremaju buduće nastavnike Islamske vjeronauke, kako bi se organizaciji i realizaciji nastave ovog predmeta u današnje vrijeme, koje je u odnosu na gore opisano, ipak obilježeno sigurnošću, boljim radnim uvjetima i drugim blagodatima, posvetila

dodatna pažnja te kako bi se više cijenila i misijski osvijestila uloga današnjih nastavnika Islamske vjeronauke.

Važno je još istaknuti da su nastavnici uglavnom nastavu izvodili volonterski, budući da: *Ugovora nije bilo. Mi smo ulazili onako volonterski.* (5) *Na papiru nas nigdje nema do 1996. godine, osim što ćete nas naći u ljetopisima škole.* (1) Ali, nastavnici nisu odustajali od svoje misije: *Nikad, nijednog momenta, nisam pomislila da ostavim školu, iako su mi mnogi govorili da sam 'budala' jer radim besplatno.* (1) Ovakva i slična iskustva, nastavila su se i u narednoj deceniji u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine. Nastavnik koji je u postratnom periodu predavao Islamsku vjeronauku u školama na području Banja Luke prenosi sljedeće iskustvo u vezi s organizacijom i realizacijom nastave: *Iskreno možemo kazati, kao rudar u rudniku, borba sa sobom i svojim iskustvom, a s druge strane borba sa sistemom, jer u Republici Srpskoj ste već bili označeni kao neko ko remeti njihovu rutinu.* (10)

Kada je u pitanju *priroda saradnje s upravama škola i drugim kolegama nastavnicima, kao i podrška koja jeste ili nije pružena nastavnicima od strane različitih aktera u obrazovanju* moguće je ekstrahirati različita iskustva. Pojedini nastavnici navode da su se obraćali drugim kolegama u školi za pomoć: *(...) pa sam se često obraćala učiteljima i nastavnicima za savjete, sugestije sa kojima sam radila u cilju unapređenja svog rada.* (2) Na ovaj način, nastavnici su pokazivali spremnost za traženjem i prihvaćanjem pomoći i podrške, te jaku želju za učenjem i stjecanjem iskustva. Današnja pozicija nastavnika i vjeronauke kao predmeta možda najbolje potvrđuje njihovu nesalomljivu volju i nastojanje da se kontinuirano razvijaju i educiraju.

Također, nastavnici su naveli kako su bili svjesni da je *plata bila veoma niska svim prosvjetnim radnicima.* (9) *U jednoj osnovnoj školi direktor mi je htio da plati 30 KM za mjesec dana uz objašnjenje da može da mi plati 1 KM ako mu je to volja.* (3) Neki od nastavnika su naveli kako su ih kolege iz drugih oblasti čudno dočekali misleći da nam tu nije mjesto. (13) Nastavnici su naveli još neke negativne reakcije školskih kolektiva: *Sjećam se da je sam*

taj kolektiv bio jako negativno nastrojen prema Islamskoj vjeronauci i sjećam se kada je taj direktor mene uveo, ustvari, pozvao me na nastavničko vijeće (...) ružni komentari. (5) Kod znatnog broja ljudi, pa tako i drugih nastavnika, još uvijek je vladao stav iz bivšeg sistema, da vjeri i vjeronauci nije mjesto u javnom prostoru, pa tako ni u odgojno-obrazovnom sistemu.

Nastavnici su istaknuli i to da su ih kolege često podsjećale na mogućnost ukidanja vjeronauke te da je vjeri i vjeronauci mjesto u mektebu: *Progutali smo i mnogo uvreda, 'ukinut će vam to, to neće opstati', ali mi smo ustrajali. (1) (...) neprihvaćenosti i nerazumijevanja radnih kolega. Često su se postavljala pitanja: 'Zašto vjeronauka u školi kada joj je mjesto u mektebu? (2) Jedan od zaključaka nastavnika Islamske vjeronauke je bio i taj da su oni, nastavnici Islamske vjeronauke uvijek pod budnim okom javnosti pa tako i kolega. (3) To je bio veliki izazov.*

Međutim, nekolicina nastavnika spominje i vrlo pozitivna iskustva: *Kada sam prvi put došao u srednju školu, izvanredno sam dobro dočekan u zbornici, (...) i da je to dočekano sa jednom radošću, ja bih rekao sa jednim odobravanjem, da je pokrenuta vjeronauka (...) i mislim da je bilo kompletno, dakle na tom društvenom nivou, jedno oduševljenje s predmetom vjeronauke, odnosno islamske kulture i civilizacije (kako se tada u srednjim školama zvao predmet Islamska vjeronauka).(8) Drugi nastavnici su podijelili slična iskustva: *Komunikacija je bila srdačna, uzajamno razumijevanje i pomaganje, bez ikakve diskriminacije. (4) Nisam imala problema iskreno, imala sam veliku podršku tadašnjeg direktora u svakom smislu. Odlično. Nikada nisam bila ni na koji način marginalizirana, niti potcijenjena, čak štaviše, vrlo cijenjena i uključena u mnoge školske aktivnosti. (9) Učiteljice su većinom bile u vjeri i imala sam podršku. Ako bi neko i pričao nešto protiv vjeronauke, kolegice bi me zaštitile. (1) Bio sam veoma dobro prihvaćen i od školske uprave i od kolega nastavnika. (7) Ovakav vid podrške nastavnici nisu zaboravili, te se i danas trude kontinuirano pružati podršku svojim kolegama nastavnicima.**

Jedan od nastavnika izvještava da se u njegovoj školi znalo dešavati i ovo: *Svaki razred koji je bio problematičan dodjeljivao se vjeroučitelju, jer ćemo mi najbolje izaći s njima na kraj.* (13) Ovo se može interpretirati i kao povjerenje u odgojne metode nastavnika Islamske vjeronauke koje je uprava škole imala. Osim toga, jedan od nastavnika ističe i to da: (...) *nas pitaju poslije 'Šta im vi radite pa su vam mirni na časovima?' Ništa im ne radim, samo pričam s njima, komuniciram, a ne samo ono: 'Ja sam vam nastavnik'.* (12) Navedeno ukazuje na to da su i drugi nastavnici bili spremni da uče od svojih "novih" i "neiskusnih" kolega.

Ipak, nastavnici konstatiraju da je bilo potrebno dosta rada i truda, s njihove strane, u ovim počecima da vjeronauka bude prihvaćena i ravnopravna s drugim predmetima. S tim u vezi, nastavnici ističu radost i oduševljenje kada je vjeronauka postala izborno obavezni predmet, ali i strah za ispunjavanjem povjerenja koje im je ukazano: *Bilo je potrebno ulaganje velikog napora, truda i zalaganja u odnosu na druge kolege kako bi se predmet svrstao rame uz rame s drugim nastavnim predmetima i kako bi bio prihvaćen u široj javnosti.* (2) *Poslije 1996. godine predmet Islamska vjeronauka dobiva 'određen' status, velikim zalaganjem prvih vjeroučitelja, što utiče na pozitivno mišljenje okoline.* (2) *Onog momenta kada je nastava Islamske vjeronauke postala izborno obavezna bilo je olakšanje s jedne strane, a s druge odgovornost i veća težina misije. Morali smo opravdati i zadržati povjerenje, ne samo Islamske zajednice, već i roditelja, učenika i raditi mnogo više od svih drugih nastavnika, obzirom da smo konstantno i dan danas pod opservacijom javnosti.* (3) *Ove prve generacije su, da kažem, postavile temelje i razvile su vjeronauku i otvorile joj mogućnosti koje su zbilja neizmjerne i dovele su je do stepena da je u istoj ravni s drugim predmetima. Ja to mogu da vidim i po činjenici da već sada imamo, recimo, samo na području mog ministarstva možda nekih 10 direktora koji su vjeroučitelji, pa tako pomoćnika direktora, dakle da oni imaju jedan status kao i svi drugi uposlenici škole što je zbilja bilo nezamislivo u tim prvim godinama.* (5) Ipak, za ovakav status Islamske vjeronauke se trebalo izboriti, podnijeti

iskušenja i izazove vremena, te kontinuirano raditi na sebi i svojoj edukaciji, te imidžu i poziciji samog predmeta.

Podrška koju su nastavnici Islamske vjeronauke posebno valorizirali jeste ona od strane imama i Islamske zajednice, iako ni tu nije bilo sve bez problema: Islamska zajednica nas je tek kasnije ustrojila, ona nam je važna bila. Mi smo njihovi, oni naši. (...) ali bilo je momenata kad su nam oni skakali u stomak, naravno tu mislim na neke ljudi koji su se trenutno našli tu, ali uvijek bi došli ljudi koji su promišljali ozbiljno i opet je sve došlo na svoje. Mi ne bismo ništa mogli bez Islamske zajednice. Bila je komunikacija nekad čudna, neki su mislili da smo mi konkurencija mektebu. (1) Važno je naglasiti da se radi o periodu obilježenom agresijom na BiH kada su svi sistemi bili napadnuti i pod opsadom. Komunikacija, saradnja i systemska podrška je u velikoj mjeri bila ograničena, ali su nesebični i hrabri uvijek pronalazili način da pomognu drugima. Neki nastavnici su komentirali tadašnju situaciju uz osvrt na današnje prilike: Od Rijasetu smo očekivali više komunikacije u vidu zaštite radnika, nastavnog osoblja, nastavnog materijala (...), ali međutim bili smo prepušteni sami sebi. Ni dan-danas nastavnici Islamske vjeronauke ne dobijaju besplatno udžbenike, materijal za nastavu Islamske vjeronauke, laptope, što mislim da je veliki propust obzirom da nastavnici drugih predmeta su u prednosti nad nama jer većinu stvari dobijaju besplatno. (3) Ovo je ujedno i poziv intervjuiranih nastavnika da se podrška na terenu sistematično razvija, te konkretno unaprijedi i poboljša.

Nastavnici Islamske vjeronauke su tokom realizacije nastave nastojali djeci ukazati i na potrebu za pohađanjem mekteba: *U razgovoru sa imamima i u razgovoru sa djecom u školi pokušao sam da animiram djecu da idu na mektepsku pouku. Jer na vjeronauci u školi učenici dobivaju neka općenita znanja iz islama, a u mektepskim učionicama je prilika da ta znanja usavršavaju: učenje Kur'ana, praktično učenje Kur'ana i taj praktični dio i ambijent koji je u prednosti nad vjeronaukom. (6) S obzirom na navedeno, nije iznenađujuće da je ova saradnja s imamima, hatibima*

i muallimima bila i ostala na zavidnom nivou: *Mi smo (imami i nastavnici) imali svakodnevne susrete i stalno smo bili zajedno i dopunjavali smo se kada je u pitanju nastavni plan i program. Znam da smo prvi nastavni plan i program otkucali, odšampali i da smo u tome uživali.* (8) *Uvijek je postojala veoma dobra komunikacija sa mjesnim imamom, pa smo s djecom obilazili džamije, organizirali zajedničke humanitarne akcije, prikupljanje paketića i podjela učenicima povodom Nove hidžretske godine.* (4) *Nikakve ljubomore među nama, jedni druge smo podržavali. Gdje god sam zamolila imame da uđem u neku od lokalnih džamija uvijek su me podržali.* (1) *Uvijek i u svakom vremenu imali smo i imamo i danas izuzetnu saradnju. Naravno da je bitna. I pored toga što učenici imaju vjeronauku u školama insistiram da pohađaju mekteb, motivišem ih 'svojim metodama' na to. Imamima pomažem u realizaciji njihovih projekata kada god se ukaže potreba.* (9)

Prethodno navedena podrška nastavnicima Islamske vjeronauke od strane Islamske zajednice možda je i najeklatantnije, prema riječima nastavnika, vidljiva u *dostupnosti i ulozi udžbenika Islamske vjeronauke te drugih nastavnih materijala*, budući da pojedini nastavnici hvale brzu reakciju Islamske zajednice, ne samo za izradu udžbenika, već i za izradu nastavnih planova i programa: *Islamska zajednica se brzo organizirala, pa su objavljeni udžbenici. Oni su bili polazna osnova koja se mogla dalje dograđivati. Vrlo brzo Islamska zajednica je pratila trendove u odgoju i obrazovanju. I u početku, kako nije postojalo ništa kako su nastavni planovi i programi rađeni, onda su se oni mijenjali, revidirali, usklađivali s potrebama odgoja i obrazovanja, i svim reformama koje su se kod nas dešavale od '95. do danas, a bilo ih je mnogo. Sad kad idem po terenu, kada razgovaram s nastavnicima različitih profila, nerijetko smatraju da je to najuređenije u Islamskoj vjeronauci, da su NPP-ovi najbolji, da oni prate zahtjeve učenika.* (5) Osim toga, nastavnici naglašavaju olakšanje koje su im udžbenici donijeli: *Prije štampanja rad je bio veoma teži, moralo se dovijati svakako i snalaziti. Nakon štampanja udžbenika znatno je olakšan rad nastavnika.* (7) *Mojoj radosti nije bilo kraja*

kad sam dobila te udžbenike. Ti su udžbenici meni bili dobri, puno su mi pomogli. (2)

Iako su nastavnicima prvi udžbenici bili od mnogostrane pomoći, za udžbenike koji su kasnije štampani nekoliko njih ima negativne kritike: (...) *Po pitanju udžbenika Islamske vjeronauke, tu se još dosta toga može uraditi (...) Ja bih posebno podvukao, jako je bitno da se naprave vrhunski, što je moguće bolji udžbenici (...) Jako je bitno u NPP-u i udžbenicima Islamske vjeronauke osmisliti svaku nastavnu jedinicu i dati maksimum što je dobro i približiti tu jedinicu djeci (...) Ima tu dosta, dosta prostora za poboljšanje. (7) (...) Po meni su dobrodošli udžbenici, ali su moja očekivanja bila u nekim dijelovima udžbenika puno veća. Radim već dugo u školi i smatram da ima tema koje nedostaju, ali i koje su viška. (10) (...) Novi (udžbenici) pomalo bježe od striktnih vjerskih tema kao da se nekome dodvoravamo (...)* (13) Navedene kritike, savjete i preporuke pionira u realizaciji nastave Islamske vjeronauke, upućene na račun udžbenika i nastavnih planova i programa, bilo bi dobro konsultirati prilikom nove reforme.

Ljudima je svojstveno da žele vidjeti i svjedočiti rezultatima svoga rada. Iako su nastavnici u ovom istraživanju više puta naglašavali da su predani misiji prenošenja znanja i da to rade zarad Božijeg zadovoljstva, ipak su istakli i neke konkretne i relativno trenutno vidljive *efekte nastave Islamske vjeronauke* koji su im davali snagu, inspiraciju i motivaciju da ustraju u svom djelovanju. Pojedini efekti nastave se odnose na djecu, pojedini na kolege nastavnike u školi, dok su pojedini vezani za roditelje i društvenu zajednicu.

Djeca, odnosno učenici, bili su najveći izvor motivacije nastavnicima, što potvrđuju i njihove sljedeće izjave: (...) *djeca u nama vidjela da imaju s nekim da podijele neke svoje probleme, da imaju prostora da razgovaraju s nekim o temama o kojima do tad nisu imali da razgovaraju (...)* (5) *Čovjek osjeti zadovoljstvo kada vam dijete napiše neku lijepu poruku, na neki listić u obliku srca i tako moj najdraži nastavnik. (6) Djeca su mi davala snagu, to su bili multitalenti (...)* U ratu smo imali vrhunске priredbe ilahija i

kasida, da bi moja kolegica koja nije bila u vjeri kazala: 'Ovo nije za škole, već za Zetre'. (1) (...) Kada obrađujete na času vjeronauke neke nastavne teme i jedinice i kada vidite da su učenici zainteresovani za nastavu, kada vidite osmijehe na dječijim licima i kada vidite da postavljaju pitanja pa im nastavnik odgovori, kada sa radošću izvršavaju svoje zadatke na časovima (...) (6)

Osim od svojih učenika, povratne informacije o efektima vlastitog rada nastavnici su dobijali i od kolega nastavnika, kao i od roditelja djece: (...) *kolege su počele da ističu kako se na djeci osjeti da poste, kako su djeca drugačija kako osjete tu jednu duhovnu dimenziju smirenosti u tim svojim učenicima čak i oni koji evo ne žive vjeru. (5) Riječi jedne majke posebno potvrđuju navedeno: 'Ma znate šta, ja ne mogu nikad da Vam zaboravim, Vi ste mog Bakira digli, ono što je sad postigao u životu sve je zahvaljući Vama.'* (5) *Da, jesam, sretna sam kada sretnem bivše učenice koje su stavile hidžab ili roditelje koji kažu da sam ih ja inspirisala i da sam bila razlog da počnu razmišljati o hidžabu. Također, mnogo mojih učenika upisalo je medresu, a i oni koji nisu, o njima često čujem i pratim njihovo napredovanje koje je u skladu sa islamskim normama (...) osjećaj ponosa jedne majke čije je dijete na džezazi svog djeda učilo određenu suru zajedno sa mjesnim imamom zahvaljujući predmetu Islamske vjeronauke (...) s nekim od mojih učenika sam zajedno bila na hadžu i umri što je poseban osjećaj (...) naravno nema ljepšeg osjećaja nego kada vas vaši bivši učenici selame kada dođete u neku instituciju, a oni ustanu iz respekta i ponosno vas predstave kao svoje nastavnike kada javno govore o vama kao najboljem primjeru ljudskosti i karaktera kao uzora i kao nastavnika koji predaje i njihovoj djeci. (3) Svjedoke tog vremena imam te moje učenike, to su obrazovani i uspješni ljudi, srce mi je puno kada vidim njihove uspjehe u medijima. (1) Naravno. Dosta te djece je ostalo ovdje i redovne su džematlije naših džamija. (9) Naravno, to se da primijetiti, pa da Vam čak i kažu: 'Baš smo se poželjeli vašega društva.'* (10) *Meni jedan od najdražih trenutaka je bio taj kada mi je učenik rekao da mu je i majka počela klanjati vidjevši njega. (13) Navedeni primjeri mogu poslužiti kao inspiracija i motivacija, posebno imajući u vidu efekte Islamske*

vjeronauke, jer se ona od trenutka vraćanja u odgojno-obrazovni sistem, kao školski predmet izvodi već 30 godina u stotinama škola širom Bosne i Hercegovine.

Nastavni proces je nerijetko zasićen zanimljivim i anegdotalnim događajima, te su neke od njih nastavnici i izdvojili: *Sjećam se jednog momenta: ide kolegica i smije se: 'Draga Amela, dijete plače u razredu, pitam ga što plače, kaže: Izgubio knjigu Es-selamu alejkum.'* (1) Jednom sam rekao: 'Prouči fatihu'; dijete mi kaže: 'Šta je to'; pa kući majki govori, a majka mu kaže: 'Pa to ti je Elham', a dijete kaže: 'Pa što mi nije rek'o da je to Elham. Šta je fatiha.' (12) U školi kada smo obrađivali temu dženaze namaza pa je bilo govora o uvjetima za dženazu i jedna učenica je rekla da li je uvjet 'da mrtvac šuti', a to je čula kolegica Zdenka, pa vrlo često to spomene kao pošalicu (...) Roditelj, gospodin Sipović, čije sedmero djece pohađa Islamsku vjeronauku mi jedne prilike kaže: 'Efendija, nemoj se miješati u moju porodicu'. A ja onako šokiran: 'Otkud to?' On kaže: 'Moja djeca kažu, efendija rekao to, efendija rekao ovo, ispade da ih ja ne odgajam'. (13)

Tokom razgovora neki nastavnici su osjetili potrebu da upute i **savjet** svojim mlađim kolegama: *Savjetujem mlađe kolege da imaju komunikaciju sa starijim kolegama. Naše iskustvo je bazirano na teškim izazovnim vremenima i moramo biti budni i mudri da nam se taj kontekst u kojem smo mi počinjali sa vjeronaukom više nikad ne ponovi.* (2) Osim savjeta, neki su izrazili i svojevrsni žal za izostankom nagrada i priznanja za nastavnike, čime bi se barem simbolično, odalo priznanje pionirima u nastavi Islamske vjeronauke: *Ja, evo, nažalost, od Islamske zajednice nikada nisam dobio konkretno neko fino priznanje, valjda će nekada oni to dati, recimo od (...) sam u dva navrata dobio, dva velika priznanja za rad sa djecom i za rad u tom centru itd. Valjda će i ovi naši nekada skontati da se i ljudi trebaju malo nagrađivati.* (8) *Obzirom da su prvi vjeroučitelji uložili ogroman napor i trud u afirmaciji i statusu predmeta u obrazovnom sistemu, a time i postavili čvrste temelje islamskog odgoja i obrazovanja mladih, smatram da nisu dovoljno nagrađeni niti promovisani u svrhu zahvale*

i uvažavanja istih. Najviše što smo dobili jeste zvanje 'vjeroučitelj veteran'. Mnogi nisu obavili hadždž niti umru, a to bi bio najmanji vid zahvale. Također, smatram da bi se istima trebao (a njih je mali broj) priznati ratni rad kao radni staž. Četiri godine volonterskog rada nije mali period. (2) Gore navedene izjave 'nastavnika veterana' razumijevamo u svjetlu vrlo razumne potrebe čovjeka da se njegov rad prizna i vrednuje, ali i u svjetlu efekta kojeg bi ovakva priznanja ostavila na sve nastavnike Islamske vjeronauke. Time bi se konkretno pokazalo da se njihov rad u izazovnom predratnom, ratnom i postratnom vremenu, kao i rad svim drugih nastavnika Islamske vjeronauke koji doprinose ostvarenju njenih ciljeva, itekako cijeni i uvažava od strane sistema koji im je po funkciji nadređen, ali je ujedno i servis koji osluškuje potrebe i pruža kontinuiranu podršku.

Zaključci

Iskustva nastavnika Islamske vjeronauke iz perioda njenog vraćanja u javne škole i etabliranja u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine značajan su izvor za razumijevanje prirode, organizacije i realizacije nastave Islamske vjeronauke. Iz sjećanja i neposrednih iskustava 13 intervjuiranih nastavnika, prikazanih u ovom radu, mogu se derivirati brojne poruke i zaključci. Jedan od njih je da Islamska vjeronauka 1992. godine nije uvedena u odgojno-obrazovni sistem BiH, nego je vraćena, jer je njeno izvođenje u javnim školama u BiH zabilježeno još od doba Osmanske uprave, preko Austro-Ugarske, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Kada su u pitanju kontekst i okolnosti u kojima je vjeronauka postepeno vraćana u javne škole, nastavnici su istaknuli da je u društvu vladala atmosfera nevjerice da je sistem koji je trajao skoro pola vijeka sada prestajao postojati. Osim toga, ovaj period je bio obilježen agresijom na BiH i izazovnim uvjetima u kojima se vjeronauka trebala, ne samo predavati u školama nego i postepeno etablirati u odgojno-obrazovni sistem. Nastavnici su bili glavni nosioci tog procesa. Uz izazove s kojima

su se suočavali, rad u nastavi vjeronauke uvijek su doživljavali kao misiju.

Iako nisu bili formalno pripremljeni za rad u nastavi, trudili su se na razne načine razvijati svoje kompetencije. Čim se za to ukazala prilika, dovršili su formalnu edukaciju i stekli stručni stepen potreban za izvedbu nastave Islamske vjeronauke. Na tom putu su jedni druge bodrili, hrabрили, savjetovali i pomagali, te međusobno razmjenjivali materijale. Veliku podršku su dobijali i od kolega u školama, nastavnika drugih predmeta, kao i od mjesnih imama, hatiba i muallima. Bilo je i onih koji su ih obeshrabрivali, sputavali, pa čak i vrijeđali, ali su se valjano nosili i s ovim izazovom, znajući koja je njihova misija i krajnji cilj. Pri tome, izvor motivacije su im bili efekti nastave Islamske vjeronauke koje su u vidu povratnih informacija dobijali od svojih učenika, njihovih roditelja i kolega.

Na kraju, iskazujemo zahvalnost svim ‘nastavnicima veteranima’ koji su predavali Islamsku vjeronauku u ovom izazovnom periodu, a posebno nastavnicima koji su za potrebe ovog rada odvojili vrijeme i podijelili svoja neposredna iskustva.

U ratnom periodu, u toku samog časa, počelo je ogromno granatiranje koje je trajalo nekoliko sati. Učenike sam smjestila u sami ugao podruma, štiteći ih svojim tijelom iako su bili mnogobrojni. Počeli smo pjevati pjesmice, učiti ilahije, igrati dječije igre ne pomjerajući se iz istog ugla u cilju prevazilaženja straha. U jednom trenutku u podrum je ušao pas bježeći od projektila. Ugurao se među nas i počeo nas lizati. Učenici su bili oduševljeni ulaskom psa što je pomoglo da potpuno zaboravimo na vanjska dešavanja. Do kraja školske godine, pas nas je redovno posjećivao u učionici i napuštao je kad bi i mi izlazili. (2)

Literatura

- Alibašić, A. (2009). *Vjersko obrazovanje u javnim školama u Bosni i Hercegovini: Ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

- Beus, M. (2016). "Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja u Hercegovini (1945–1952)". *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, br. 2, 249–285.
- Dedić, A. (2021). *Metodički izazovi u nastavi islamske vjeronauke (završni magistarski rad)*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Duranović, E. (2009). "Islamska vjeronauka u osnovnim i srednjim školama na području kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu između dva rata". *Novi Muallim*, god X, br. 40, str. 119–124.
- Kadić, A. (2020). "Religijski odgoj i obrazovanje u odgojno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine". *Religija i tolerancija*, vol. XVIII, br. 33, str. 5–12.
- Mulić, H. (1932). *Uputa u početnu islamsku vjersku nastavu u osnovnim školama i mektebima*. Sarajevo: Vakufska direkcija.
- Mulić, H. (1941). *Metodika vjerske nastave*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Mustafa, I. (2008). *Hamdija Mulić – Pedagog, prosvjetitelj, reformator, književnik*. Sarajevo: Tugra.
- Omerdić, M. (2000). "Vjeronauka u školi". *Novi Muallim*, br. 1, str. 68–77.
- Smajlović, S. (1991). "Obimne pripreme za značajan poduhvat". *Preporod*, 14/501, 3.

